

ВІЙСЬКОВИЙ ПИСАР НА ЗАПОРОЖЖІ В ДОБУ НОВОЇ СІЧІ (1734 – 1775)

Питання вивчення компетенції військового писаря попри чисельні дослідження запорозького козацтва не набуло належної уваги в українській історичній науці. Торкаючись даної проблематики автори по суті обмежувалися поверхневою інформацією стосовно окремих сфер повноважень даної посади. Так А. Гурбик та І. Грозовський наголошують на судових функціях військового писаря [10; 8; 9], В. Горобець, І. Паньонко та Л. Гісцова зупиняються загалом на суто діловодних [7; 18; 6], В. Панащенко робить спробу підрахувати чисельність військових писарів у період Нового Січі [17], Д. Яворницький звернув увагу на роль військового писаря на військовій раді [37], П. Єфименко – на участі у складі Похідного Коша [11], І. Лиман – на походженні [14]. Окремо варто відзначити дослідження Н. Ченцової, в якому історик зосереджує увагу не лише на суто діловодній компетенції писаря, а й робить спробу охарактеризувати чисельність та роки перебування військових писарів на своїх посадах [36], а також Т. Кузик, де авторка окрім характеристики діяльності писаря на військових радах, детально проілюструвала такий момент як походження військових писарів [13]. Однак детальна характеристика військового писаря в системі діловодства Нового Коша, етапи просування по кар'єрному щаблі залишилися поза увагою дослідників.

Військовий писар поряд з кошовим отаманом, військовим суддею та осавулом входив до складу військової старшини. Непересічне значення військового писаря в історіографії пояснювалося його виключними повноваженнями у сфері діловодства. Через військового писаря як “керівника” Військової канцелярії, відбувався не лише внутрішній та зовнішній документообіг, а й приватне листування кошового. Саме через військового писаря проходили всі документи, що надходили до Коша з Гетьманщини, Правобережжя, Криму, впливових осіб [7, с. 62]. Як підкреслила Н. Ченцова, до прерогатив військового писаря належало обнародування важливих документів, що надходили в Кіш (вхідної документації), доведення до військової, паланкової старшини і курінних отаманів рішень Коша, ведення ділової переписки, складання або редагування листів до приватних і офіційних осіб та установ сусідніх держав. Жоден документ від імені Коша не виходив з канцелярії без відома військового писаря [36, с. 27]. Однак історіографічна традиція подає лише загальне уявлення про функції військового писаря, які не зіперті на підставі студії. Відтак необхідно провести останні.

Як впливає з джерел, роль військового писаря полягала у вичитуванні й редагуванні документа, так і в окремих випадках у безпосередньому написанні тексту. Про те, що писар міг редагувати документ можна судити бодай із чорнового варіанту наказу Коша самарському полковнику Андрію Семенову за березень 1759 р. У тексті написаному канцеляристом, що складав документ, присутні чисельні виправлення та доповнення, зроблені почерком військового писаря Івана Чугуєвця [27, арк. 9-12 зв.]. Подібних прикладів можна навести багато.

За спостереженням Л. Гісцової, військовий писар міг сам писати найважливішу документацію [6, с. 139]. До кола документів, написаних рукою військового писаря, належить переписка з сусідніми Гетьманщиною, урядниками Правобережної України, Кримським ханатом. Зокрема лист кошового отамана до перекопського каймакама за вересень 1762 р., складений почерком військового писаря І. Глоби з його ж численними правками [32, арк. 4].

Крім складання та редагування певної документації Коша, до обов'язків військового писаря належало підписування документів від імені кошового отамана. На думку Л. Гісцової, це стосувалося лише офіційної документації [5, с. 12]. Справді, офіційні папери мають цілий ряд варіацій клаузул підписів кінцевого протоколу формуляру документа від імені кошового отамана, зроблений рукою військового писаря: “Атаманъ кошовий Войска Низового Запорожского з войсковою старшиною”, “Атаманъ кошовий, войсковая старшина и товариство”, “Атаманъ кошевий с товариством” [25, арк. 2, 26, арк. 2 зв.], “Атаман кошовий з старшиною” [28, арк. 75]. Однак і приватне листування кошового отамана, теж підписувалась рукою військового писаря. Як вдалося з'ясувати, приватні листи кошового отамана від 19 квітня 1766 р., та 17 березня 1768 р. до графа П. Румянцева-Задунайського, мають підписи “Покорнийший слуга Петръ Калнишевский”, зроблені почерком військового писаря Івана Глоби [12, арк. 1, 3]. Появу зазначеної функції у компетенції військового писаря слід пояснити тим фактом, що подеколи кошовими отаманами ставали неписьменні козаки.

Своєю рукою військові писарі писали власну приватну кореспонденцію. Виявлено, приміром, приватні документи військового писаря Івана Глоби, які він особисто написав у 1765 р. у Петербурзі, перебуваючи у складі депутації Вольностей, хоча при останній перебували й двоє канцеляристів. Це листи до

племінника П. Калнишевського Йосипа (від 5 вересня), до якоїсь Марії Йосипівни (від 1 серпня), а також розписка про позику грошей у козака гадяцького полку Герасима Данилова (1 червня) [33, *арк. 142, 146, 147-147 зв.*].

Оприлюднення важливої вхідної документації входило теж у прерогативу військового писаря. В реляції київської губернської канцелярії з приводу вручення капітаном Бастевіком імператорської грамоти кошовому отаману (за серпень 1768 р.) читаємо: “Я приемлю с милость благоговиниемъ изъ которой ваше императорское величество всемилостивийше усмотритъ изволте, съ какими выражениями по прочтении войсковымъ писаремъ высочайшей грамоты отъ кошового атамана предъ стоящимъ запорожскимъ козакамъ говорена речь, и какие вопреки отъ некоторыхъ козаковъ были отзывы” [2, *с. 75*].

У джерелах знаходимо відомості, що подають військового писаря як особу, яка засвідчувала копії документів. Це стосується передусім обліково-статистичної та засвідчувальної документації. За приклад може слугувати реєстр страчених поляками запорозьких козаків та захопленого у них з 1733 по 1749 рр. майна від 24 вересня 1749 р., де на скріпах аркушів декілька разів відмічено: “Войсковий писарь Петръ Чернявский” [3, *с. 343-359*], або один з реєстрів пограбованого майна, складений ще в середині 40-х рр. XVIII ст., на якому зазначено: “Реєстръ скрипилъ Войска Запорожского Низового войсковий писарь Алексий Петруша” [1, *с. 413*]. Подібні реєстри відсилались до київської губернської та Генеральної військової канцелярії, як власне і розписки. В одній зі справ Генеральної військової канцелярії знаходимо копію розписки від 13 квітня 1752 р. про прийом викраденої худоби в Коші польським підданим Кіндратом Зарівненком. Внизу аркуша рукою писаря відзначено: “С подлинимъ свидетелствоваль войсковий писарь Дмитрий Романовский” [21, *арк. 19 зв.*].

На копіях документів за XVII – початок XVIII ст. (універсал Богдана Хмельницького за 1655 р., грамота царя Олексія Михайловича гетьманові Богдану Хмельницькому й Війську Запорозькому від 27 березня 1654 р., конституція Сейму в Варшаві 1717 р. та ін.), що пересилались імператриці з метою відстояти свої права на землі у 1773 р., нотаріально їх засвідчував військовий писар Іван Глоба: “Свидетелствоваль Войска Запорожского Низового войсковий писарь Иванъ Глоба” [35, *арк. 6-10 зв.*]. У 50-х роках на копіях документів військового канцеляриста Григорія Лелеки, що відправлялися в Генеральну військову канцелярію зустрічаємо вказівки, що з оригіналом “Свидетелствовал войсковий писарь Иванъ Чугуевецъ”, або просто: “Войсковий писарь Иванъ Чугуевецъ” [23, *арк. 19; 24, арк. 3-4*]. У цілому ж компетенція військового писаря як нотаріуса обіймала виключно ту частину документації, яка спрямовувалася поза межі Запорожжя. У внутрішньому документообігу було достатньо засвідчення канцеляристами чи підканцеляристами.

Сумніви викликає теза І. Паньонка про ведення безпосередньо військовим писарем усіх рахунків прибутків та витрат [18, *с. 108*]. У джерелах не знаходимо ні бодай фрагменту таких записів, ні натяків про існування останніх. Якщо ж у даному випадку автор має на увазі обов'язок військового писаря поповнювати військовий скарб, про що згадує Т. Кузик [13, *с. 135*], то це також не видається ймовірним, оскільки дана прерогатива лягала на плечі канцеляристів [30, *арк. 17*].

Серед інших завдань, що належали до компетенції військового писаря, в історіографії згадуються судові функції [10, *с. 160; 9, с. 89, 98*]. Зокрема, як стверджують А. Гурбик та І. Грозовський, військовий писар записував або зачитував вироки на Військовій раді, сповіщав підданих про судові рішення, а також вів протоколи допитів [10, *с. 160; 9, с. 89, 98*]. Проте інформації, яка б підтверджувала твердження дослідників, у джерелах не знаходимо.

Разом з кошовим та курінними отаманами військовий писар, як правило, брав участь у посольствах до імператорського двору. Саме на чолі з військовим писарем І. Чугуєвцем у 1761 р. була відправлена депутація до імператорського двору з дорученням клопотатися про землі [8, *с. 51*]. Роль у них військового писаря полягала у врученні письмових прохань Коша або в усному викладі їх у Петербурзі. У Сенатському указі від 21 грудня 1761 р. про збільшення Кошеві хлібного жалування відзначено: “Правителствующий Сенат, по писму господина Малороссийского гетмана и кавалера, коимъ чрезъ нарочно присланного отъ Войска Запорожского войскового писаря Ивана Чугуевца проситъ резолюции о прибавки Войску Запорожскому противъ прибавленого уже денежного, еще хлѣбного жалованья” [20, *с. 842*]. Велике враження на імператрицю справила промова військового писаря Івана Глоби під час перебування посольства від Запорожжя у вересні 1762 р [16, *с. 63-64*]. Наявні факти свідчать, що претенденту на посаду військового писаря слід було мати також неабиякі ораторські здібності.

Окремої уваги заслуговує висвітлення ролі військового писаря у роботі Військової ради. В історіографії панує думка про номінальну роль цього військового старшини у роботі Військових рад. Зокрема, як стверджував Д. Яворницький, військовий писар ніколи не показував свою значну роль та вплив при

Коші [37, с. 141]. Т. Кузик, посилаючись на свідчення Миргородського сотника Василя Зарудного, відзначає, що реальну роль на радах відігравали кошовий отаман, військовий судя та курінні отамани [13, с. 135]. Однак ці твердження не враховують роль військового писаря як особи, причетної до вироблення зовнішньої політики Коша. Адже на Військових радах не лише вирішувалися питання вибору старшини, а й обговорювалася політика стосовно сусідів. У фонді Генеральної військової канцелярії, в екстрактах матеріалів про суперечки Полтавського полку з Військом Запорозьким за старосамарські землі зустрічаємо факти відмови військового писаря переконати товариство про необхідність нового розмежування [22, арк. 44 зв., 72 зв.]. В одному з ордерів гетьмана К. Розумовського в Кіш за середину 50-х років XVIII ст. читаємо: “Понеже де тое не о чего иного, но повидимому от единого невнушения писаремъ воскойсковимъ всему товариству прилично служащихъ сему делу обстоятельство происходитъ, ибо ему писарю видя с проежныхъ многихъ ордеровъ, что тому розмеживанию необходимо быть” [22, арк. 44 зв.]. Іншим ордером за цей час К. Розумовський повторює своє твердження про “пасивність” писаря: “Понеже де тое не от чего иного, но повидимому от единого невнушения писаремъ войсковимъ всему товариству прилично служащихъ сему делу обстоятельство происходитъ, ибо ему писарю видя с прежнихъ ордеровъ, что тому разсмторению необходимо быть” [22, арк. 72 зв.].

Отже, військового писаря вважали особою, здатною впливати на настрої всього товариства, переконувати запорожців у необхідності тих чи інших кроків. Тому незважаючи на те, що ордери К. Розумовського були адресовані в Кіш на ім'я кошового отамана, особливо відзначається військовий писар як персона з широкими повноваженнями і впливом на Військовій раді.

Після впровадження на Запорозжі російської форми міжканцелярських зносин посаду військового писаря можна порівняти з посадою секретаря в колегії чи канцелярії. У одному з пунктів Генерального Регламенту “О секретарском управлении” перераховані обов'язки секретаря, як головної особи при канцелярії, які в основному повторюють розглянуті вище функції військового писаря [19, с. 151]. Наприклад описано порядок складання документації, де вказувалось “дабы дела равным порядкомъ, какъ доношение учинено, отправлены были, из которыхъ, ежели важная суть, самъ сочиняютъ, а другия – между прочими канцелярскими служителями по должности на каждого розделятъ” [19, с. 151]. Однак на відміну від військового писаря, секретар повинен був “во сихъ отправахъ имя свое подписивать” [19, с. 151]. У Коші ж на всіх документах, як уже зазначалося, військовим писарем підписи проставлялись від імені кошового отамана чи військового судді. На секретаря (як і на військового писаря), за твердженням Г. Міт'яєва, покладалося опікування всім діловодством канцелярії [15, с. 29].

Як і у випадку з іншими військовими старшинами (кошовий отаман, суддя, осавул), військовим писарем при Коші могла бути лише одна особа. За відсутності останнього на Січі, як то через участь у дипломатичних місіях чи у складі Похідного Коша, обов'язки військового писаря виконував один з писарів з поміж полкових старшин. У відомостях за 15 липня та 24 вересня 1769 р. про кількість військових та полкових старшин при Похідному та Січовому Коші, значиться “Въ Сичи Запорожской въ канцелярии Войсковой правящий должность войскового писаря полковой старшина – 1” [34, арк. 91, 237]. Одним із тих, кого заміняли на посаді військового писаря, був Іван Полонський, котрий фігурує в листі кошового отамана Петра Калнишевського до військового судді Миколи Тимофієвича Косапа від 12 червня 1773 р., як особа, що хотіла їхати до Правобережної України на лікування [5, с. 20]. Тому П. Калнишевський наказував військовому судді “Правление ж канцелярии Войсковой, в его руках имеющееся (Івана Плонського – І.С.), препоручить полковому старшини Данилу Балицкому” [5, с. 20]. Під час військових дій чи об'їзду паланок, військовий писар разом з іншими військовими старшинами входив до числа Похідного Коша і очолював Похідну Військову канцелярію. У такій іпостасі останній писар Війська Запорозького І. Глоба разом з кошовою старшиною брав участь у військовій кампанії 1770 р. [11, с. 370].

Виходячи з функціональних обов'язків військового писаря, особа, яка претендувала на цю посаду, мала бути не тільки грамотною а й досвідченою у веденні канцелярських справ. Тому, як видно з джерел, кожен майбутній військовий писар по службовій драбині проходив декілька етапів. Про це можемо судити з листів до імператриці Єлизавети Петрівни та Петра III про відзнаку двох військових писарів Івана Чугуєвця (1757-1760) та Артемія Васильєва (1760-1761). Листи ці подають послужний список обох писарів. На жаль, не виявлено подібних документів стосовно інших згадуваних у джерелах військових писарів. Однак службова кар'єра останніх не могла радикально відрізнитися від кар'єри І. Чугуєвця та А. Васильєва.

Першим таким шаблоном вважалася служба у Військовій канцелярії Коша. З листа про заслуги військового писаря І. Чугуєвця від 24 грудня 1761 р. довідуємося, що після появи у Війську Чугуєвцеві перебував „в Войсковой канцелярии в отправлении письменных дилъ довольно время” [3, с. 474]. Так

само і військовий писар Артемій Васильєв (Кумпан), що видно з листа від 13 березня 1762 р. „находился одного Запорожского Войска в Войсковой канцелярии в отправлении писменных дель немалое время” [3, с. 518]. Крім листів, свідчення про початок кар’єри майбутніх військових писарів з канцеляристів при Військовій канцелярії, знаходимо і в інших документах. Так, на скріпах аркушів копії реєстру майна, захопленого бугогардівськими козаками-гайдамаками у рожанського стольника Морфинського від 30 серпня 1747 р. знаходимо дані про особу, що копіювала документ: „С подлинним с подлинним читаль сводиль Войсковой Запорожской канцелярии писецъ Иванъ Афанасевъ (Чугуевецъ- І.С)” [3, с. 303].

Одним з етапів „просування” в кар’єрі майбутнього військового писаря була участь у військових роз’їздах, комісіях, що періодично скликалися з питань розв’язання взаємних суперечок між запорозьким козацтвом та сусідами. Зі згаданих вище документів, що висвітлюють діяльність військових писарів І.Чугуєвця та А.Васильєва довідуємося, що перший був „определяемъ, и посланъ в разныя войсковие нужни и секретныя посланки и партии розездныя, да особливо на границах татарскихъ с комисари хана кримского, и в полской комисии при городке Архангелскомъ депутатомъ, и писаремъ от Войска Запорожского находилъ не одинажды” [3, с. 474]. Аналогічно і Артемій Васильєв „определяемъ и посыланъ былъ в разныя войсковии и секретныя посланки и партии розездныя” [3, с. 518]. Можна припустити, що „честь” брати участь у такого роду акціях заслужували найздібніші канцеляристи.

Статус полкового старшини було передостаннім кроком до досягнення уряду військового писаря. Задля цього було необхідно деякий час перебувати на посаді полкового паланкового писаря. Вже згадані Чугуєвець та Васильєв свого часу були полковими писарями: у 1750, та у 1749 рр. [3, с. 474, 518].

Майбутні претенденти на посаду військового писаря брали участь у розвідувальних заходах та дипломатичних місіях. Так, А.Васильєв „в томъ старшинствы будучи с партиями других запорожских старшин и козаков при границахъ турецкихъ и татарскихъ, при рекахъ Бугу и Громоклей и Конскихъ Водь, для розвидования татарскихъ, воровскихъ крискихъ, джамбулицкихъ и едисанскихъ ногайцовъ... находилъся; в 1752-м году на границахъ российскихъ при Никитиномъ, а турецкой – в Камяного Затону с комисари от российской стороны и депутатами от Войска Запорожского Низового депутатомъ и писаремъ находилъся неединожды. В 753-м году, по височайшимъ вашего императорского величества указомъ, въ Очакови по пограничнымъ секретнымъ и несекретнымъ диламъ” [3, с. 518-519]. Тому, ці заслуги Артемія Васильєва, як видно з листа до Петра III від 13 березня 1762 р. „удостоили его войсковимъ старшиною и избрали в 1754-м годи во всемъ вашего императорского величества Запорожскомъ Войске войсковимъ писаремъ” [3, с. 519].

Коли А.Васильєв став військовим писарем відразу після участі в дипломатичних місіях до південного сусіда, то І.Чугуєвець гідно показав себе під час поїздок до Петербургу: „А въ 1755 и 1756 годахъ от оногo Войска по выбору Санкт-Питербурге по войсковимъ диламъ в Правительствующемъ Сенате и в Государственной иностранныхъ дель коллегии з бившимъ кошовимъ атаманомъ Даниломъ Степановимъ и протчими старшины в прозбахъ искательство имиль и посланъ равно в числи войсковихъ старшинъ” [3, с. 474-475]. Все це сприяло виборові в 1757 р. Івана Афанас’єва Чугуєвця військовим писарем [3, с. 475].

Посада військового писаря була непоганим стартовим майданчиком для служби в Гетьманщині, Слобожанщині тощо про що свідчать атестати, листи, донесення до впливових осіб того часу [3, с. 474-476, 518-520; 31, арк. 2-4 зв.]. Винятком із загального правила є собою службова кар’єра військового писаря Олексія Петруші. Як зазначає Т.Кузик, на момент переходу на Січ О.Петруша вже зробив перші кроки у своїй кар’єрі в Гетьманщині: служив у Прилуцькій сотенній канцелярії, при генеральному осавулові Якові Якубовичу, у Прилуцькій полковій канцелярії, Кодифікаційній комісії [13, с. 134]. Як правильно відзначає дослідниця, у XVIII ст. для запорожців більш характерним був зворотній „напряму”: служба у Війську Запорозькому, а згодом – в Гетьманщині, слобідських полках, російських установах тощо [13, с. 134].

За походженням військові писарі були як правило вихідці з Гетьманщини: Іван Глоба – з Полтавського полку, Дмитро Романовський – син колишнього запорожця, що оселився у містечку Золотоноша Переяславського полку [13, с. 134]. Знову як виняток – заплутана справа з походженням військового писаря – Івана Чугуєвця. Як припускав І.Лиман, той був вихідцем з кримських татар [14, с. 8]. Зокрема, в атестаті Чугуєвця з поміж його заслуг, вказано також і походження: „уроженецъ с татарскихъ мурзь” [3, с. 474]. Однак, на думку Т. Кузик, теза про походження І.Чугуєвця з татарських орд є результатом некритичного сприйняття інформації атестатів, власноруч писаних військовим писарем, який намагався перейти на російську службу. В атестатах немає згадок про його охрещення, а це засвідчує, що він ніколи не був мусульманином, якщо ж і був татарином або ногайцем, то принаймні не належав до першого покоління емігрантів. Прізвиська, що їх мав у Січі Іван Афанасійович – („Чугуєвець” та „Калмичок”), як

припускає дослідниця, швидше вказують на його походження з чугуївських козаків, серед яких були і охрещені калмики [13, с. 134]. Проте звідкілья б родом був І. Чугуєвець, можемо констатувати факт, що походження військового писаря не відіграло ролі.

В. Панашенко стверджує, що за весь час існування Нової Січі на посаду військового писаря обиралися лише – Олекса Сокур, Дмитро Романовський, Іван Глоба та Іван Чугуєвець [17, с. 156-157]. Більш-менш повний же список осіб, що посідали посаду військового писаря за часів останнього Коша, подає Н. Ченцова, яка нараховує вісім душ: Андрій Миргородський, Олекса Вербицький (до 1749 р.), Петро Чернявський (1749 р.), Дмитро Романовський (1757 р.), Іван Чугуєвець (1757–1760 рр.), Онисим Кривицький (до 1761 р., коли згадується вже як колишній військовий писар; у 1763 р. обраний знову), Артемій Васильєв (Кумпан) (1760–1761 рр.), та Іван Глоба [36, с. 28]. Однак дослідниця не знає Андрія Семеновича Товстика, котрий, як нам вдалося з'ясувати, згадується на посаді військового писаря наприкінці 1763 – на початку 1764 р. [29, арк. 25], Григорія Афанасьєва за 1753 р. [4, с. 502] та Олексія Петруші (згадується ще як Олексій Федоров або Олексій Сокур). Якщо відкоригувати періоди перебування окремих осіб на даній посаді (Дмитра Романовського – згадується як військовий писар у 1752 р. [4, с. 503] і Артемія Васильєва – згадується на посаді військового писаря крім 1760 ще в 1754 і в 1756 рр. [3, с. 519; 4, с. 133]), то матимемо більш-менш повний список осіб, що були військовими писарями після переходу Запорожжя під російську протекцію, і до часів його ліквідації.

Таким чином, як можна побачити військовий писар в період існування останнього Коша Запорозького зосереджував в своїй компетенції діловодні функції. Його вплив на політику Коша був беззаперечним, оскільки через нього проходила вся документація, що курсувала поза межами та всередині Вольностей. Щоб отримати посаду військового писаря при Коші необхідно було пройти декілька кар'єрних щаблів, що включали в себе службу при Військовій канцелярії, набуття статусу полкового старшини, участь у дипломатичних місіях та роз'їздах.

Джерела та література:

1. *Андрієвський А.А.* Дела, касающиеся запорожцев, с 1715-1774 гг. // Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1886. – Т. 14. – С. 260–720.
2. *Андрієвський А.А.* Реляции киевского генерал-губернатора за 1768 и 1769 гг. – К.: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1892.
3. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775. – К., 1998. – Т. 1.
4. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775. – К., 2000. – Т. 2.
5. *Гіщова Л.З.* Архів Коша Запорозького. Приватне листування Калнишевського // Київська Старовина. – 1992. - № 3. – С. 11 – 21.
6. *Гіщова Л.З.* Архів Коша Нової Запорозької Січі // Нариси історії архівної справи в Україні – К.: „КМ Академія”, 2002. – С. 137–144.
7. *Горобець В.* Політичний устрій українських земель другої половини XVII – XVIII століть: Гетьманщина, Запорожжя, Слобожанщина, Правобережна Україна (спроба структурно-функціонального аналізу). – К., 2000.
8. *Грозовський І.* Зобов'язальне право в Запорозькій Січі // Малий і середній бізнес. - № 1-2. – 1999. – С. 50 – 54.
9. *Грозовський І.М.* Право Нової Січі (1734–1775 рр.) – Харків: В-во Інституту внутрішніх справ, 2000.
10. *Гурбик А.* Правові відносини та судочинство в Запорозькій Січі // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 500 річчю українського козацтва (Київ–Дніпропетровськ, 13 – 17 травня 1991 р.) – К., 1993. – В. 1. – С. 157 – 162.
11. *Ефименко П.* Последний писарь Войска Запорожского Глоба // Киевская Старина. – 1882. – Т. 7. – С. 368 – 371.
12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України - Спр. 1307/121/ - 1309/121/. Калнишевський Петр – кошевой Сечи Запорожской Румянцеву-Задунайскому Петру Александровичу. Писма. – 19 апреля 1766 – 10 июля 1768 гг. з Сечи Запорожской.
13. *Кузик Т.* Писар Війська Запорозького Низового Олексій Петруша (матеріали до біографії) // Київська Старовина. – 2003. - № 6. – С. 133 – 140.
14. *Лыман І. І.* Церква в духовному світі Запорозького козацтва: – Запоріжжя: РА „Тандем У”, 1997.
15. *Митяев Г. К.* Теория и практика архивного дела. – М.: Центр. т-фия МВД СССР им. К. Е. Ворошилова, 1946.
16. *Н. С.* Речь запорожского войскового писаря императрице Екатерине II // Киевская Старина. – Т. 59. – С. 63–64.
17. *Панашенко В.* Нова Січ (1734 – 1775 рр.) // Козацькі Січі (Нариси з історії українського козацтва XVI – XIX ст.). – К.: Запоріжжя, 1998. – С. 149 – 189.
18. *Паньонко І. М.* Апарат управління Запорозької Січі (середина XVI ст. – 1775 р.). // Дисертація на здобуття вченого ступення канд. юрид. наук. – Львів, 2000.
19. Полное собрание законов Российской Иперии с 1649 года – Спб.: Типография II отделения собственной Его Иператорскаго величества канцелярии, 1830. – Т. VI.
20. Полное собрание законов Российской Иперии с 1649 года – Спб.: Типография II отделения собственной Его Иператорскаго величества канцелярии, 1830. – Т. XV.
21. Центральний Державний Історичний Архів України у м. Києві (далі –ЦДІАК України) – Ф. 51. – Оп. 3. –

Спр. 11219.

22. ЦДІАК України – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 11368.
23. ЦДІАК України – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 11943.
24. ЦДІАК України – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 15603.
25. ЦДІАК України – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 15634.
26. ЦДІАК України – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 15806.
27. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 29.
28. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 30.
29. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 32.
30. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 67.
31. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 115.
32. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 119.
33. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 175.
34. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 247.
35. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 334.
36. *Ченцова Н. В.* Документи Коша Нової Запорозької Січі як джерело до історії Катеринославщини // Дисертація на здобуття вченого ступення канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1992.
37. *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків: у 3 т. – Львів: „Світ”, 1990. – Т. 1.

О.А. Бачинська

ПЕРЕТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ У ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЦІВ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Перша половина ХІХ ст. визначається значними трансформаціями у становищі українського козацтва. По-перше, вони обумовлені змінами в структурі власне козацького середовища, а саме природним зменшенням представників-носіїв старих козацьких традицій і механічним поповненням козацької верстви – представниками інших соціальних груп – селян, солдатів, іноземних поселенців. Це призводило до трансформації стратегічної мети та завдань існування козацтва, культурно-побутових традицій при збереженні традиційного стереотипу “козацької волі”, хоча б в рамках дозволених російською державою прав і привілеїв. Крім того, передавання козацьких звичаїв залишалось тепер лише в усній традиції і не могло бути підкріпленим безпосереднім досвідом “козакування”, що впливало на свідомість та виховання дітей козацького походження. По-друге, сталися зміни у ставленні Російської держави до козацького населення. Ліквідація Задунайської Січі у 1828 р. завершила перебування компактно розміщених груп козаків за межами Росії, знявши одну з головних проблем уряду останньої чверті ХVІІІ – початку ХІХ ст. Тепер стратегічним завданням його стало поступове й обережне вписування козацького населення у соціальну структуру імперії, залишаючи ілюзорне поняття вольності, козацького устрою і традицій, контролюючи козацький “войовничий дух”, який при нагоді можна було б використати в чергових воєнних операціях. Питання заселення та економічного освоєння територій в південноукраїнських землях для держави відійшли на другий план, і на перший виходять потреби нової організації військової справи та утримання армії. В зв’язку з цим міркуванням однією з організаційних засад, де могли б стати корисними козацькі традиції, стала організація військових поселень кавалерії. Імператор Олександр І планував поселення таким чином, щоб вони створили єдиний простір від Чугуєва (Слобідсько-Українське військово-поселення) до Південного Бугу (Херсонське (Новоросійське) військово-поселення) [6, с. 38-39, 68-69].

Російський уряд розпочав формування кавалерійських поселень у 1817 р. На початку квітня 1817 р. видано наказ про призначення окремих казенних сіл Слобідсько-Української губернії для

© Бачинська О.А.